

Б. Омаров

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: b_om777@mail.ru)*

Сәкен Сейфуллиннің «Көкшетау» поэмасындағы үнді сюжеттері

Аннотация. Төл әдебиетімізде сан ғасырлардан тамыр тартатын көне сюжеттерге негізделген шығармалар жеткілікті. Бұл туындыларға өзек болған аңыз-әңгімелердің түп-төркінін жете зерделеген сайын көп нәрсеге қаныға түсеміз. Кейбір сюжеттердің сілемдері есте жоқ ескі замандардағы тәмсілдермен сабақтасып жатады. Оның әуелгі бастауын қайдан алатыны, түрлі кезеңдерде қалай дамығаны, уақыт бедерінде қандай өзгеріске түскені – тиянақты зерттеуді қажет ететін мәселе. Сонымен қатар, ежелгі сюжеттердің біздің дәуіріміздегі баршаға танымал көркем дүниелерде қай тұрғыдан қолданылғанына, қалайша көрініс тапқанына, қаншалықты шебер бейнеленгеніне назар аударсақ, ізденіс аясы кеңейе түспек. Бұл мақала қазақ әдебиетінің көрнекті өкілі Сәкен Сейфуллиннің әйгілі «Көкшетау» поэмасында қолданылған бір сюжеттің түп негізін айқындауға арналған. Автор оның қайнар көзін Үндістан жерінен бастау алған «Веталаның жиырма бес әңгімесі», «Түнгі жауһар-сырлар» («Жавахир әл-асмар»), «Тотынама» сынды әдеби ескерткіштерден іздеп, өзіндік байлам-байыптапталарын ұсынады.

Кілт сөздер: үнді хикаялары, көшпелі сюжет, көне құндылық, санскрит, аңыздар, қалмақ қызы, жұмбақ, антқа адалдық, аллегориялық әңгіме, шығыс дәстүрі.

Кіріспе

Қай халықтың әдебиеті болсын ежелгі дәуірден тамыр тартатын көне хикаяттардың үлгілері мен үзкітерін ұшырастыратынымыз анық. Мұндай баршаға белгілі сюжеттер кейде шығарманың бүкіл желісіне арқау болады немесе туындының белгілі бір бөлігіне ғана пайдаланылады. Кітаби ақындар арқылы нәзирашылық дәстүрді кеңінен өрістеткен қазақтың көркем сөз өнерінде де шығыстың аңыз-әңгімелеріне, толғау-тәмсілдеріне негізделген төлтума дүниелер жеткілікті. Соның ішінде, Үнді жұртынан бастау алған «Викрамның өмірі немесе патша тағының 32 тарихы» («Викрамачаритра» немесе «Викрама-чарита») [1], «Синдбаднама» [2], «Хитопадеша» [3], «Веталаның жиырма бес әңгімесі» («Веталапанчавимшати») [4], «Түнгі жауһар-сырлар» («Жавахир әл-асмар») [5], «Тотынама» [6], сияқты әлемге танымал әдеби ескерткіштердің бірқатарында кездесетін кейбір көшпелі сюжеттер бүгінде біздің ұлттық әдебиетіміздің де рухани құндылықтарына айналған.

Зерттеу әдістері

Үндістанның дүние жүзіне кең тараған ежелгі әдеби ескерткіштерінің біразына ортақ белгілі бір сюжеттер бар. Бұл сюжеттер кейін түрлі жолдармен көптеген елдердің әдебиетіне көшіп, әбден сіңісіп кеткен. Әсіресе, ұзын-ырғасы біркелкі боп келетін бірнеше хикаят аталған еңбектердің біразында қайталанатын. Әр халық, әр ұлт әйгілі шығармалар арқылы жеткен көшпелі сюжеттерді өзінің тек-табиғатына, болмыс-бітіміне бейімдеп пайдаланады. Көршілес мемлекеттердің көне заманнан қалыптасқан барыс-келіс, алыс-беріс тұрғысындағы қарым-қатынастарының арқасында Орталық Азияға жеткен бұл дәстүр қазақ әдебиетінде де мықтап орнықты. Әсіресе, XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында шығыс хикаяларын арқау еткен көркем дүниелер көптеп жазылды. Өз дәуірінде білім алып, сол заманғы рухани қазынаға әбден қаныққан ақындардың өлең-толғауларында мұндай сюжеттер молынан қолданылды. Қазақ әдебиетінің көрнекті өкілі Сәкен Сейфуллиннің «Көкшетау» поэмасындағы қыз жұмбағында бейнелетін оқиға желісі үндінің көне аңыздарымен астасып жатуы – осының айқын дәлелі.

Осыған орай мәселені жете зерттеп-зерделеп, тиісті байлам-байыптапталар жасау үшін салыстырмалы-салғастырмалы және тарихи-типологиялық әдіс-тәсілдер қолданылды.

Талдау

Арқа жеріндегі аңыздар желісіне құрылған «Көкшетау» поэмасы – Сәкен Сейфуллиннің шоқтығы биік шығармасы. Көкше аймағындағы Жеке батыр, Бурабай, Оқжетпес хикаялары баяндалған дастанның ең тағылымды тұсы – Абылай жорығы кезінде қолға түскен қалмақ қызының қалың әскер алдында жұмбақ айтуы. Жаудан олжаға келген хас сұлудан батырлардың бәрі дәмеленіп, бір-біріне қимай таласқа түсуі – заңды құбылыс. Сөз өнерінің теңдессіз шебері Сәкен ақынның:

*Сол қыздың он жетіге келген жасы,
Оралған аш беліне қолаң шашы.*

*Қап-қара қарлығаштың қанатындай,
Иілген ақ маңдайда екі қасы.*

*Аш белі көк шыбықтай солқылдайды.
Қолаң шаш бейне жібек толқындайды.
Батырлар сол сұлуға салыстырған –
Жалғыз-ақ аспандағы Күн мен Айды [7, 258 б.], –*

деп суреттеуінен-ақ қазақтың жаужүрек сарбаздарының есін шығарған қалмақ қызының бойжеткен біткеннің бөдендісі екені аңғарылады. Оның үстіне ол ажарына ақылы сай саналы сұлу болып шығады. Осыны сезген Абылай хан жар таңдауды тұтқын қыздың еркіне салады. Қыз қалың қауымға үш түрлі шарт қояды. Алдымен, құзарт шыңның ұшар басына орамалын байлатып, соны атып түсірген мерген жігітке тиетінін айтады. Бірақ сарбаздардың бірде-біреуі шың басына ілінген жаулыққа жebesін жеткізе алмайды. Поэма авторы шыңның «Оқжетпес» аталуын осылайша түсіндіреді. Қыздың екінші шарты – батырлардың төрт кісіні көтеріп жарысып, тастың үстіне алып шығуы. Сайысқа түскен жігіттердің ішінен сегізі іріктеліп, қыз тұрған тасқа қатар жетеді.

Қалмақ аруы енді үшінші шартын баяндайды. Онысы – аңызға бергісіз жұмбақ еді. Қыздың әдепкі сынағына қарағанда бұл шарт маңыздылығы жағынан да, ерекшелігі жағынан да өзгеше-тін. Бастапқы екі сынақ соңғы күрделі сынаққа жол ашатын алғышарт болатын. Хан рұқсат берген соң қалмақ қызы бір кептердің хикаясын баяндауға кіріседі. Қысқаша мазмұны мынадай. Терек басына ұялаған кептер мен оның төрт балапанына аяқ астынан бір қарақұс тап береді. Оның шеңгеліне түскен төрт балапан жыртқыш құсқа: «Анамызды жегенше, оны қоя беріп, бізді талғажау ет», – деп жалынады. Сол сәтте көктен құлдилап түскен лашын қарақұсты мерт қылып, бұларды құтқарып қалады. Балапандар лашынға ризалық білдіріп, «Сенің жақсылығыңды қалай ақтаймыз?», – деп аяғына бас ұрады. Сонда лашын бұларға: «Ұшқан соң төртеуіңнің ең үлкенің, Бал уыз нақ төсіңнен тоят жегіз», – деп талап қойыпты.

Сертіне берік бала кептер өскен соң әлгі лашынды іздеп жолға шығады. Алдымен, ол бір сұңқарға тап болады. Өзіне шүйілген сұңқарға лашынның алдындағы уәдесі туралы айтып, әупірімдеп азаттық алады. Одан әрі қарай жолға шыққан бала кептер тоғай ішінде үш жапалақтың қармағына ілінеді. Бас салып жұлмалауға ұмтылған жапалақтарға жағдай айтып көрсе, олар бұның сертке беріктігіне разы болып, босатып қоя беріпті. Жай қоя бермей, үшеуі үш жақтан қаумалап, лашынның мекеніне дейін жеткізіп салыпты. Бұл кептерді баяғыда-ақ есінен шығарған лашын оның берген сертін әлі күнге дейін сақтап жүргеніне көңілі жібіп, басына бостандық сыйлайды. Алайда, кептердің бұл бақытты өмірі ұзаққа созылмайды. Таудан ұшқан бір бүркіт оны бас сауғалатуға шамасын келтірмей ұстап алып, шеңгелін салады. Соның бәрін ұзын-сонар әңгіме еткен қалмақ қызы сөзінің соңында ел-жұртқа мынадай сауал тастайды:

*Бұл сөзді төрелікке жыр ғып тартып,
Сын тілеп, бәріңізге тұрмын артып.
Тау бүркіт, сұңқар, лашын, үш жапалақ, –
Айтыңыз, қайсысының ерлігі артық? [7, 285 б.].*

Бұл әрине, адамдар тағдырын арқау еткен, аса шеберлікпен өрілген аллегориялық толғау екені белгілі. Тек қана ізгі қасиеттерді дәріптейтін осынау аңыздың тағылымды тұспалдары жеткілікті. Тегінде, осы жұмбақтың көркем баяндалуының өзі тұтқын қыздың жазасын едәуір жеңілдетері анық еді. Ал оның нақты шешімі санасы сергек сұлуға азаттық алып берді. Кескілескен шайқасқа толы жаугершілік заманның көрінісінде гуманистік идеялардың үстем болуы ептеген шарттылықтың белгісін байқатқанымен, шығарма желісінде жорық жолдары екінші кезекке ығыстырылып, адами қасиеттер алға тартылады.

Бастапқы дода кезінде төбе көрсетпегенімен, шаршы топтан суырылып шығып, ең алдымен, оқ жетпес шыңның басындағы орамалды атып түсірген қазақ батыры Адақ қалмақ қызының қатпары қалың жұмбағын былай шешеді:

*Тұтқын қыз өз басының жырғын айтты,
Жүректен жарып шыққан шынын айтты.
Кептерді мысал қылып өз басына,
Не көрген бала күннен сырғын айтты [1, 297 б.].*

Адақтың аңғаруы бойынша, кептер – қыздың өзі, қарақұс – шапқыншы, лашын – одан құтқарғаны үшін қыздың уәдесін алған ер жігіт, сұңқар – қызға көңілі құлаған күйеу жігіт, үш жапалақ – лашынға берген уәдесін орындаймын деп іздеп жүргенде ұшырасқан үш ұры, бәрінен құтылып бостандық алған кезде шенгелін салған бүркіт – елді шапқан Абылайдың әскері... Осыны бәрін тиянақтап түсіндірген қазақ батыры сертіне адал болғаны үшін барлық пәледен құтылған қалмақ қызына бостандық беруді сұрайды.

Жалпы, «Көкшетау» поэмасында ізгіліктің мысалдары жетіп артылады. Абылай шапқан қалмақ жұртының бейкүнә бейнеде («Тыныш жатқан қалмақ елі қас қаққанша, У-шу боп шап астында қалды ойбайлап»), керісінше қазақ сарбаздарының қатігез кейіпте («Олжалап қыз-қатынын атқа өңгеріп, Бауыздап алдарында еркектерін») көрсетілуі – осының айғағы. Сондай-ақ, бұл шығармада жаугершілік жорықтың сипатынан гөрі, адами қарым-қатынасты көбірек дәріптеу сарыны айқын аңғарылады.

Академик С. Қасқабасов осы поэмадағы қыз жұмбағының сюжеттік құрылымына назар аударып, оның төркінін көне жәдігерліктерден іздейді. «Бұл өзі – жеке сюжет және өте ескі сюжет. Ол ежелгі Үндістанның «Веталаның жиырма бес әңгімесі» (бізде «Калила мен Димна») атты көне кітаптарында әңгімеленеді. Мұнда төрт күннен кейін тойы болайын деп тұрған қызды бір жігіт тоғайда ұстап алады да зорламақ болады. Қыз жалынып, «Тойдан кейінгі күні өзім келейін, сен менің обалыма қалма, жібер» – дейді. Жігіт жібереді. Той өтеді, түнде күйеуі құшақтайын десе, қыз болған жағдайды айтады. Күйеуі: «Рас болса, жарайды, бар» – дейді. Қыз уәдесін орындау үшін жолға шығады. Оны бір қарақшы ұстап алады да, әшекейін тартып алып, өзін қорлайын деп ойлайды. Қыз оған басынан кешкендерін түгел баян етеді. Қарақшы «бұл қыздың махаббат қуанышын қалайша бұзам», – деп ойлап, қызды жөніне жібереді. Қыз уәдесі бойынша өзін тоғайда ұстап алған жігітке қайтып келеді. Ол риза болып, қызға тиіспей, үйіне қайтарады» [8, 216 б.], – дейді фольклортанушы ғалым.

Біздің дәуіріміздің алғашқы ғасырларында өмірге келген, үндінің санскрит тілінде жазылған әйгілі «Веталапанчавимшати» («Веталаның жиырма бес әңгімесі») – дүние жүзінің әдебиетіне әртүрлі ыңғайда ықпал еткен рухани жәдігерліктің бірі. Бұл шығарманың «Панчатантрадағыдай» қара сөзбен және өлеңмен баяндалған Шивадаса нұсқасын Р.Шор, ал 1873 жылы бенгал ғалымы Дживананда Видьясагара бастырған Джамбхаладатта нұсқасын И. Серебряков санскрит тілінен аударған [4, 9]. Соңғы нұсқаға алғы сөз бен түсініктеме жазған И. Серебряков «Веталаның жиырма бес әңгімесінің» Оңтүстік Азия елдеріне, Моңғолия мен Тибетке кеңінен тарағанын, тіпті, парсы нұсқасы бар екенін айтады [10]. Моңғолдар бұл шығарманы өз табиғатына бейімдеп, соған ұқсас жаңа дүние туындатқан [11].

С. Қасқабасовтың дерегін нақтылай түссек, «Веталаның жиырма бес әңгімесінің» (Р.О. Шор аударған нұсқасы) «Қайырымды қарақшы» деген тоғызыншы хикаясының ұзын-ыргасы былайша баяндалады. Маданавира патшаның билігіндегі Маданapura қаласын мекен еткен Хираньядатта көпестің қызы Маданасена тоғайда серуендеп жүргенде оны Сомататтаның ұлы Дхармадатта көпес ұстап алады. Маданасена оған «Төрт күннен кейін Амадаттаның көпес баласына тұрмысқа шыққалы жатыр ем, той өткен соң келіп алғашқы түнімді сенімен өткізем», – деп уәде береді. Көпес күйеу түн ішінде қалыңдығын бауырға тартса, ол тартынатын көрінеді. Себебін сұраса, болған жайды баяндап береді. Жүрегі ізгі күйеу жігіт: «Мұның әділетті шешім екен, барсаң барып келе ғой», – депті. Қыз байғұс алып-ұшып келе жатса, алдынан жол торыған қарақшы жолығыпты. Маданасена шынын айтып, оның да жанына жылылық ұялатып, босанып шығады. Ең ақырында Дхармадаттаға жетіп, сертімді орындауға келдім десе, ол да жүрегі жібіп, қызды еркіне қоя беріпті. Сөйтіп, өз күйеуіне қосылады [12, 170-172 б.].

Ал «Веталаның жиырма бес әңгімесінің» И. Серебряков аударған нұсқасында бұл сюжет былайша өріледі. Виракешари патшаның Артхадатта деген вайшьясы (көпес) болыпты. Оның Дханадатта деген ұлы, Лаваньявати деген қызы бар екен. Әкесі қызына күйеу іздеуді ұлына тапсырады. Ол бір көпестің қайырымды, әрі ауқатты ұлы Кандарпаны лайық деп деп табады. Осы кезде тағы бір көпестің ұлы Дхармадатта Лаваньяватиді көріп, ғашық болып қалып, көңілін білдіреді. Қыз оған күйеуге шығайын деп жатқанын айтса, «Той өткен соң күйеуіңнен сұранып, алдымен маған келіп кет», – деп қиылады. Қыз уәде береді. Тойдан кейін Кандарпа келіншегі бауырына тартса, ол Дхармадаттаға уәдесі кеткенін ай-

тады. Сол сәтте күйеуі оны жібере қойыпты. Қыз жігітке кетіп бара жатқанда жолда бір ұры кездеседі. Қыз: «Мен уәдемді орындап келейін, әшекейімнің бәрін саған берем», – дейді. Ұры да оны босата салады. Әрі қарай ағаш арасында бұғып отырған рақшас (жын-пері) шығады. Лаваньявати шынын айтып, оның да жанын жібітеді. Дхармадатта қыздың адалдығына тәнті болып, оны еркіне қоя береді. Қыз қайтар жолда әлгінде жолыққандарға тағы да барады. Жын да, ұры да бойжеткеннің ниеті таза екенін көріп, оған тиіспейді. Тек мұндағы айырмашылық, күйеу жігіт Кандарпадатта «Сен маған лайық емесің», – деп, басына бостандық сыйлайды [9, 71-75 б.].

Бұл сюжет кейінірек дүние жүзіне кең тараған әйгілі «Тотынама» әдеби ескерткішінің он бірінші түніндегі оқиғаға негіз болған. Бір шаһарды мекендейтін үй сыпырушы топырақ арасынан жарқыраған меруерт тауып алады. Ол біреулердің кенесі бойынша меруертті беріп көп алтын алу үшін Бходжа-раджаға аттанады. Жолда кездескен төрт жолаушы оның меруертін ұрлап алады. Үй сыпырушы сезік тудырмау үшін оларға ештеңе демей, патшаның өзіне келіп жүгінеді. Патшаның бір ақылды қызы бар екен, бұл істің мән-жайын анықтау соған тапсырылыпты. Сол қыз оларға бір хикаяны баяндайды. «Көкшетау» поэмасындағы сюжеттің түп-төркіні дәл осы тұста да көрініс байқатады. Бұл жерде Мазендеран шаһарында тұратын саудагердің қызы бау-бақшаны аралап жүріп жолыққан бағбанға «Алғашқы түнімді саған арнаймын», – деп уәде береді. Уәде берген себебі, қыз бағбаннан «Мына әдемі гүлді жұлып бер», – деп өтінесе, ол: «Бұл гүлдің бағасы бар, соны өтесең аласың», – депті. Қыз: «Ол неғылған баға?» – деп сұраса, әлгіндей талап қойыпты. Содан қыз некесі қиылған соң күйеу жігіттен бағбанға барып келейін деп рұқсат алады. Жолда қасқырға жолығады. Оған бүкіл жағдайын айтып әзер құтылған кезде қанжар ұстаған қарақшыға тап болады. Қыз оған да жалынады. Ақыры бағбанға келсе, ол қыздың адалдығына разы болып, нәпсісін тыйғанын айтып, еліне қайтарады [13, 91-96 б.], [6, 97-104 б.].

Барлық халықтың әдебиетіне сіңген бұл сюжетте әлемнің бар жұртына ортақ «Уәде – құдай аты» деген халық даналығы айрықша дәріптеледі. Сертке беріктіктің күдіреті зұлымдықты тоқтатады. Теріс пиғылмен келген ұры-қарақшы мен жын-жыпырдың өзі адал ниеттің алдында бас иеді. Мәселен, үнді әдебиетінде кездесетін рақшас жақсылыққа жетелейтін жағымды кейіпкер ретінде суреттеле бермейді. Басты рухани құндылықтың бірі – сертке берік болуды идеалдандыру үшін ежелгі ескерткіштердің белгілі, белгісіз авторлары осындай тәсіл қолданған. Адамзат баласы сан ғасырдан бері армандағанымен, қиындықпен қол жеткізіп келе жатқан ізгі қасиет жамандықпен шарпысып, жеңіп шығады.

Дүние жүзіне кең тараған Зияаддин Нахшаби «Тотынамасына» негіз болған Мұхаммед ан-Нааридің «Түнгі жауһар-сырлар» («Жавахир әл-асмар») шығармасында бұл сюжеттің көркемдік кестесі мен бедер-баяуы әдеттегіден қалындау болғанымен, туынды оқиға желісінен онша аулақтай қоймайды. Тек мұнда Бходжа-раджа Бахваджраджа болып өзгереді, қыз күйеуінен рұқсат сұрап, «мұсылман уәдесінде тұруы керек» деген қағиданы алға тартады, гүл жұлып беретін бағбанның жап-жас жігіт екендігі атап көрсетіледі [5, 119-123 б.].

Сонымен қатар, «Тотынаманың» көне түркі тілінен аударылған, татар жұртына және қытай қазақтары арасына кең тараған нұсқаларында да [14; 83-88 бб], [15; 136-145-бб.] бұл сюжет сәл өзгеше баяндалған. Кейіпкер өзі тапқан гауһартасты Рим қаласына бара жатқан жолда ұрлатып алады. Оны жымқырған үш жиһангез кінәларын мойындамайды. Бұларға төрелікті Рим сұлтанының қызы Мехіршаһ айтып, ұрыларды анықтап береді. Бірақ бұрынғы нұсқалардан бір айырмашылығы, соңғы екі нұсқада бір ғана ұры емес үш жиһангездің үшеуі де жазаланып, дарға асылады. Өзге нұсқалардағыдай ұрыдан басқалар босатылып жіберілмейді, оларға қатысты ізгіліктің көріністері байқалмайды, «жазықтылар сазайын тартуға тиіс» деген қатаң қағида үстемдік құрады.

Мақаланың басында Сәкен Сейфуллиннің «Көкшетау» поэмасында тұтқынға түскен қалмақ қызы өз әңгімесінің соңында қалың елге «Кептермен кездескен тау бүркіт, сұңқар, лашын, үш жапалақтың қайсысының ерлігі артық?», – деп сауал тастағанына тоқталдық. Шығармада мұндай сұрақтың қойылуы тегін емес-ті. Өйткені сол сюжетке негіз болған ежелгі үнді әдеби ескерткіштері түрлі нұсқаларының бәрі де осылайша түйінделеді. Яғни, сауалға нақты жауап беріледі. Осы жауаптың өзі сюжеттің даму барысына қарай әртүрлі нұсқада көрініс тапқан. Мәселен, «Веталаның жиырма бес әңгімесінің» Р. Шор аударған Шивадаса нұсқасында хикаяны баяндаушы Веталаның: «Айтыңызшы, осы үшеуінің қайсысы қайырымды?», – деген сұрағына Викрамасена патша: «Күйеу жігіт қызды досына барып келем деген соң жіберді. Ал екінші жігіт патшаның жазасынан қорыққаннан қоя берді. Бұл жерде еш себепсіз жақсылық жасаған қарақшының әрекеті бағалауға лайық» [12; 172-б.], – деп жауап қайтарады. Ал сол «Веталаның жиырма бес әңгімесінің» И.Серебряков аударған Джамбхаладатта нұсқасында хикаяны айтушының:

«Кандарпа, ұры, брахмаракшас, Дхармадатта төртеуінің ішіндегі ең қайырымдысы қайсысы?», – деген сауалына орай оны арқалап келе жатқан раджа: «Бұлардың арасындағы ең қайырымдысы – Кандарпа. Себебі, ол қыздың уәдесіне беріктігін сыйлап, әрі құсаға батқан Дхармадаттаның өмірін сақтап қалу үшін қалыңдығын оған жіберді. Өзі сонша жақсы көретін бойжеткен Дхармадаттаға барып келген соң, «енді соған көңілі кетіп қалды, бағы ашылсын» деп басына бостандық сыйлады. Оны қасынан қуып шыққан себебі де сол», [9; 75-б.], – деп өз пікірін айтады.

Әлемге әйгілі шығарманың бір-бірінен соншалықты айырмашылығы жоқ екі нұсқадағы сюжетінің шешімі әртүрлі. Алғашқысында тек жамандықпен көзін ашқан қандықол қарақшының қайырымдылығы үлгі етілсе, соңғысында некесі қиылып қойған Кандарпаның (Кандарпадатта) мырзалығы дәріптелген. Бірақ күйеу жігіттің бұл әрекеті қыздың адалдығынан айнымай келгеніне қарамастан, оны өзгеге бұйырды деп күдіктенуінен туындап отырғанын да ескерген жөн.

Ал «Тотынаманың» он бірінші әңгімесінде біраз өзгеріске түскен бұл сюжеттің соңында қыз меруертті ұрлады деген күдікке ілінген төрт жолаушыға мынадай сауал қояды: «Сіздер бұған не дейсіздер? Қалыңдықтың ері, қасқыр, қарақшы, бағбан төртеуінің істерін қалай бағалай едіңіздер? Кімдікі дұрыс, кімдікі бұрыс?» [13; 95-б.]. Бұл сюжеттегі сауал «Веталаның жиырма бес әңгімесіндегідей» патшаға неме раджаға арналмаған. Патша қызының сұрағына үй сыпырушының қазынасын жымқырды деген төрт жолаушы төрт түрлі жауабын айтады. Бірінші жолаушы қалыңдықтың күйеуін намыссыз деп сөзгеді. Екіншісі тісі мен тырнағын көрсете алмаған қасқырдың жұмсақтығына қайран қалады. Үшіншісі алақанына түскен олжадан айырылған ұрыны ақымақ деп кінәлайды. Төртіншісі қолында тұрған қызды қоя берген бағбанды «ер емес, ез» деп қара жерге тығады.

Қыз төртеуінің әңгімесін тыңдаған соң патшаға барып, «Үй сыпырушының меруертін ұрлаған адам – қарақшыны ақымақ деп сөккен жолаушы. Әйтпесе ол ұры қызды тонап, киімдері мен әшекейлерін алуы керек демес еді. Ел аузында «Шыныға құйған нәрсе оның сыртынан көрініп тұрады» деген нақыл бар» дейді [13; 95-б.]. Патша қарақшыдан меруертті өндіріп алып, қалған жолаушыларға берген жауаптарына қарай тиісті сый-сыбаға үлестіреді.

«Тотынама» сюжетінің алдыңғы сюжеттерден ерекшелігі – жұмбақтың шешімі ретіндегі «Кімдікі дұрыс, кімдікі бұрыс?» деген сауал ұрыны анықтау үшін қолданылады. Үндінің ежелгі әдеби ескерткіштерінде «Кім қайырымды, кім жомарт, кім кеңпейіл?», – деген сауал тұрғысынан адами құндылықтарға баға берілсе, «Тотынамада» сертке адалдық туралы сюжетке тағы бір қосалқы сюжет жамалады. Бұл жерде алдыңғы хикая негізгі оқиғаның шешімін табудың тәсіліне айналады. Мұнда адам психологиясына терең бойлау арқылы тұжырым жасайтын логикалық қисын алға тартылады. Ал сюжет әрі қарай дамып, аясын кеңейтіп, көркемделе түседі.

Антқа адалдықты әспеттеумен басталып, ұрыны табумен аяқталатын тағы бір сюжет нұсқасын өткен ғасырдың басындағы қазақ поэзиясының үлгілерінен кездестіреміз. Сәкен Сейфуллиннің «Көкшетау» поэмасына талдау жасаған академик Серік Қирабаев «XX ғасырдың басында әдебиетке араласып, жазушылық пен ағартушылық қызметті қабат жүргізген, орыс әдебиетінен бірқатар құнды аудармалар жасаған Бекет Өтетілеуовтің «Данышпан қазы» атты шығармасында осы тәріздес жұмбақ айтылатын еді» [16, 325-б.], – деген дерек келтіреді. Ал, Бекет ақынның бұл туындысы 1914 жылы Орынборда шыққан «Жиған-терген» деген жинағында жарық көрген. Яғни, Сәкеннің «Көкшетау» поэмасынан он бес жыл бұрын жарияланған. Автор шығармасының басында «шығыс халықтарының ертегілерінен» деп нақты атап көрсеткен. Сюжеттің қысқаша мазмұны былайша өріледі. Бір патша өмірден өткелі жатып, үш ұлын қасына шақырады. «Пәлен жерген көмген алтыным бар, соны таласпай бөлісіп алып, тіршілік етіндер», – дейді. Үш жігіт уәделі жерге келгенімен, ештеңе таппайды. Содан соң бір-біріне сенімсіздік танытып, қазыға барып жүгінеді. Қазы оларға бір хикаяны баян етеді. Бір байдың жалғыз қызы болыпты. Оның атастырып қойған адамы да, оған қоса сүйген жігіті де бар екен. Қыз күйеуге шығар алдында жігітіне «Алдымен саған жолығып кетем», – деп уәде береді. Сондықтан қыз күйеу жігіт келгенде жағдайын айтып, рұқсат сұрайды. Күйеуі: «Қанша жылдан бері ғашық болып жүрген жігіттің болса, оның үстіне өзін серт берсең, орындауың керек», – деп жібере қояды. Әшекейге малынған қызға жолшыбай бір ұры кездеседі. Қыз бар әңгімесін айтып, әлгінің жүрегін елжіретіп, одан да құтылады. Ақыры сүйген жігітіне жетіп, бар әңгімесін айтады. «Онда қосағыңмен қоса ағар», – деп ол жігіт те мырзалық танытыпты. Осы сәтті Бекет ақын былайша бейнелейді: «Бұл сөзбен екі ғашық тоқтап қалды, Мақұлдық бір-бірінен сұрап алды. Ап-аман өгіз өлмей, арба сынбай, Қасына күйеуінің қайтып барды» [17, 64-б.].

Одан әрі Бекет Өтетілеуовтің кейіпкері – данышпан қазы ағайынды үш жігітке «Бірі ұры, бірі күйеу, бірі жігіт – үшеуінің қайсысы жомарт?», – деп сауал тастады. Үлкені: «Әрине, күйеу жомарт, ол қыздың байсыбайлы иесі бола тұра өзгеге қиды», – дейді. Ортаншысы: «Өзі іздеп келген қызды жібере салған жігіт жомарт», – деп жауап қайтарады. Ал кішісі болса, «Жақсылап тонаудың реті келіп тұрғанда олжасын босатып қоя берген ұры жомарт емес пе?!», – деп тұжырымдайды. Сол кезде данышпан қазы кіші ұлды меңзеп, алтынды ұрлаған сол екенін айтады. Қазының шешімі шығармада былайша өрнектелген: «Ұрыға, – деді қазы, – ұры серік, Тығылған алтын сенде болса керек» [17, 65-б.]. Кіші ұл өз ісін мойындап, жасырған алтынын тауып беріп, оны ағайынды үшеуі әділ бөліп алады.

Бұл хикаяның «Тотынамадан» тікелей алынғаны дау тудырмайды. Тек оқиғаның өңі біраз өзгерген. Алғашқысында қазына жоғалтушы қарапайым ғана үй сыпырушы болса, кейінгісінде патшаның елге белгілі үш ұлы ұрланған алтынды іздейді. Сондықтан бұл шығармада «Тотынамадағы» төрт жолаушыны әңгімеге тартып, шешімін айтатын қыздың орнына данышпан қазының бейнесі көрініс тапқан. «Тотынамада» ұрланған алтынды өндіріп беру арқылы әділдік салтанат құрса, «Данышпан қазыда» оған қоса әулеттің әдебі, дәстүр жалғастығы, өсиеттің орындалуы, ағайынның татулығы сияқты мәселелер түспалмен аңғартылған.

Сәкен Сейфуллиннің «Көкшетауында» әйгілі үнді сюжетінің алғашқы бөлігі ғана қолданылған. Яғни, поэмада ескі сюжеттің ұрлыққа қатысты бөлігінің ізі де жоқ. Шынында да, ізгілікті мұрат еткен Сәкен шығармасына сюжеттің бастапқы жағы ғана ғана әр бере алатыны анық еді.

Бір қызығы, тұтқынға түскен қалмақ қызының аузынан «Осылардың қайсысының ерлігі артық?», – деген сөз айтылғанымен, «Көкшетау» поэмасында ежелгі ескерткіштерден тамыр тартатын бұл сауалға тікелей жауап берілмейді. Сондықтан, тау бүркіт, сұңқар, лашын, үш жапалақтың қайсысының ісі артық екенінің басы ашылмай қалады. Қыздың тағдырына жаны ашыған елдің оны бағалауға да мұршасы болмайды. Олай болса, «Сәкен ақын бұл сауалды кейіпкерінің ойына неге салды?», – деген тағы бір сұрақ туындайтыны сөзсіз. Шынында, бұл мәселенің шешімі мынау еді. Дәл осы тұста қыздың аллегориялық әңгімесінің жұмбағын шешіп, оның бүкіл өмірін жиылған жұртқа баяндап беріп, босатуды өтініп, ханнан сауға сұраған Адақ батырдың ерлігі ілгері-кейінгі аңыз кейіпкерлерінің түрлі әрекеттерінің бәрінен артық екені белгілі.

Академик С. Қасқабасов «Жанр жағынан бұл – ежелгі Үндістанның тәмсілі (притча). Ал осы сюжетті С. Сейфуллин қайдан алды, ол жеке мәселе. Біздің мақсат – басқа: аталған сюжетті ақын қалай пайдаланған? Ол өзінің идеялық-шығармашылық мақсатына қарай ескі фольклорлық сюжетке үлкен әлеуметтік жүк артқан, өмірдегі моральдық-этикалық қайшылықтарды ашу үшін қызды жаугершіліктің қызығына түсіп, қарапайым жұртқа зорлық-зомбылық жасағандарға қарсы қойған, ол үшін ақын фольклорлық шығармадағы кейіпкерлерді өзгертіп, оларға символдық мағына берген, сол себепті қалмақ қызы өзінің өмірін, ойын жұмбақтап айтады» [8, 216-б.], – деп тұжырымдап, бұл сюжеттің қазақ әдебиетін ілгерілетуге қаншалықты үлес қосқанын зерделеуге ден қояды.

Нәтижелері

Енді ежелгі сюжеттің уақыт бедерінде қалай дамығанына тоқталайық. «Веталаның жиырма бесінші әңгімесінің» Шивадаса нұсқасындағы «Қайырымды қарақшыда» кейіпкер төртеу-ақ. Оның біреуі – көпестің қызы, қыздың жүрегін жаулаған жігіттердің екеуі де – ауқатты адамның перзенттері. Төртінші кейіпкер – қарақшы. Оның өзі бойжеткенмен жолыққан соң ниетін өзгертіп, бірден жағымды кейіпкердің кейпіне енеді. Тақырыбы «Қайырымды қарақшы» делінгеніне қарамастан, қызға жақсылық жасаған үшеудің қайсысының әрекеті айрықша бағалауға лайық деген сауал қойылады. Қызды өбектеп жүрген екі жігіттің қасында оған алғаш рет жолығып, еркіне қоя берген ұрының қайырымдылығы ерекше екені қисындылық жағынан дау тудырмайды.

Ал сол әдеби ескерткіштің Джамбхаладатта нұсқасында сюжет сәл-пәл өзгеріске ұшырайды. Бұл жерде екі көпестің ұлының арасында додаға түскен көпестің қызына ұрыдан бөлек зұлымдықтың бейнесі – рақшас жолығады. Оны қазақ ертегілеріндегі жын-пері немесе жезтырнақпен салыстыруға болар. Сюжеттегі бұрыннан белгілі төртеудің қатарына аңыз-ертегілердің жағымсыз кейіпкері қосылады. Өмірі жемтік іздеп жүретін рақшастың өзі бұл жолы ізгіліктің алдында бас иіп, қызды босатып жібереді. Солай бола тұра, жақсылық жасағандардың ең тәуірі ретінде оның емес, күйеу жігіт Кандарпаның аты аталады. Сондай-ақ күйеудің «мырзалығына» қызғаншақтығы себеп болғаны да түспалданады.

Екі түрлі нұсқада баяндалған бұл сюжетте қыздың сертке берік болу қасиетін қадірлей білгендердің іс-әрекетіне баға берілсе, «Тотынама» мен «Данышпан қазыда» уәдеге беріктік турасында тұжырым

жасалады, әрі сол тәмсіл ұрлықтың сырын ашуға қолданылады. «Тотынамада» тәмсілдің кейіпкері төртеу – қыздың өзі, бағбан, қарақшы және қасқыр. Әйгілі әдеби ескерткіштің өзге әңгімелері секілді бұл хикаяда да адам мен жануар белгілі бір оқиғаның кейіпкеріне айналады. Адамзат баласы түтлі аң-құстар әлемі де адалдықтың алдында бас ұрады. Бекет Өтетілеуовтің «Данышпан қазысында» қыздың күйеуі мен жігітінің және ұрының жасаған жақсылығы бағаланады. Сюжеттің барлық нұсқасында да екі жігіт пен ұры-қарақшының бейнесі өзгермейді. Кей нұсқада рақшас пен қасқырдың қосылуы хикаяға аң-құстарды және тылсым дүние күштерін қатыстыру арқылы оқиғаның бояуын қалыңдатып, ренкін арттыру мақсатынан туса керек.

Ал Сәкен Сейфуллин «Көкшетау» поэмасында қолданған тәмсілдің кейіпкерлері өзге нұсқаларға қарағанда көбірек. Қыздың өзі айтқандай, тау бүркіт, сұңқар, лашын, үш жапалақтың қайсысының ерлігі артық екені сынға түседі. Ежелгі сюжеттегі қарақшының рөлінде бір емес, үш жапалақ бейнеленеді. Бұл жапалақтар тек қыздың өмірін сақтап қалған қайырымды қанаттылар ғана емес, оны жетелеп ертіп алып, барар жерін тауып берген тегеурінді қамқоршылар ретінде де көрініс тапқан. Тәмсілдің соңындағы сауалға орай осылардың іс-әрекеті ерекше бағаланатын шығар деп шамалайсың. Бірақ жоғарыда атап көрсеткеніміздей, шығарманың авторы жұмбақтың шешімін өзгеше жеткізеді. Сәкеннің сюжетінде тәмсілдің жеке кейіпкерінің іс-қимылы дараланып көрсетілмейді. Оның есесіне аңызда тау бүркіт деп тұлғаланған Абылайханның қалың әскерінің бір сарбазы, яғни, бүтіннің бөлшегі әрі тәмсіл сыртындағы кейіпкер – Адақ батырдың ерлігі мен ақыл-парасаты дәріптеледі. Шығарманың сюжеті сонысымен де ерекше.

Қорытынды

Ежелгі сюжетті асқан шеберлікпен өңдеу арқылы өрілген «Көкшетау» поэмасы Сәкен Сейфуллиннің шығыс әдебиетінің үлгілерін жетік білгенін айқын аңғартады. Ол бұл хикаяның түпнұсқалық мысалдарына да жете қанық болған тәрізді. Мысалы, «Веталаның жиырма бес әңгімесінен» басталып, кейінгі көптеген әдеби ескерткіштерге ұласқан әйгілі аңыздың кейіпкерлері адамдар болса, Сәкен ақын бұл сюжетке аллегориялық сипат беріп, өңкей құстардың іс-әрекеті арқылы ой айтады. Мұның өзі адамзат баласының күнделікті тіршілігін, оның ішінде билік иелерінің пенделік болмысын жан-жануарлардың аузына сөз салу тұрғысынан кейіптейтін үндінің арғы тарихындағы ғаламат шығарманың бірі – «Панчтантраны» еске түсіреді. Демек, Сәкен Сейфуллин осы рухани құндылықтардың бәрімен жақсы таныс болғаны сөзсіз. Яғни, ол адамдардың өмір сүретін ортасы бейнеленген көне сюжетті өңдеп, осы тақылеттес хикаялардың бастапқы нұсқасына көшіріп, құстар патшалығының мысалына орайластырды. Адам жайын адамға айтқызғаннан гөрі, ежелгі шығыс дәстүрімен аң-құстың тілімен жеткізгенді жөн көрді. Сюжет пен суреттің үйлесімділігін танытқан «Көкшетау» поэмасы – бұл тәмсілдің өзін-өзі ақтағанының дәлелі.

Сәкен Сейфуллин ежелгі үнді сюжетін әрлеп-әспеттеп, өзгертіп-өндегенімен оның өзегіндегі ізгілік идеясын қапысыз жеткізген. Қан майданнан олжалы оралған әскер бір сәт әдеттегі шайқас психологиясынан арылып, сілтідей тынып, тәмсіл тындайды. Құралайды көзге атқан мінсіз мерген, көзсіз батыр Адақ көз алдымызда сайыпқыран сарбаздан болмысы бөлек биге, сөзі салиқалы шешенге айналады. Ханмен тең дәрежеде сөйлесіп, сын-сынақтың арқасында өзінің иелігіне көшкен қалмақ қызына бостандық береді. Яғни, автор тәмсіл ішіндегі жұмбақтың шешімін оның сыртындағы кейіпкердің іс-әрекеті арқылы жеткізеді. Аңыздың басты сауалының жауабын әдепкі нұсқалардағы сияқты шығарманың кейіпкерлеріне айтқызбайды, оны қалың оқырманның еншісіне қалдырады.

Санасы сергек, сезімі бөлек Сәкен ақын сан ғасырдан бері талай дүниеге арқау болып келе жатқан соғыс пен бейбітшілік идеясын осынау шағын шығармасының өзегіне сыйғызған. Өз поэмасы арқылы қатігездік пен жауыздықтың көрінісінде адалдық пен әділдіктің сәулетті сарайын тұрғызған. Ақынның жаугершілік заманның жантүршігерлік кейпінен гөрі адами қарым-қатынасты тым айшықтап көрсетіп, декоративті сипат бергеніне қарап, сюжет біздің болмысымызға жақын «Тотынамадан» ғана емес, арғы дәуірдегі үнді ескерткіштерінің өзінен де тікелей алынған болар деп топшылаймыз. Себебі поэмалардан аллегориялық үрдіске көбірек ден қоятын ежелгі үнді жәдігерліктеріндегі оқиғалардың кейіпкерлеріне тән іс-әрекеттерді анық аңғарамыз. Бірақ бұдан автор «Тотынамамен» таныс емес деген ұғым тумауға тиіс. Абылайханның мұздай қаруланған жасағының алдында жасқанбай тұрып, аңыз айтып, өз өмірін құтқарып қалған тұтқын қыздың арғымақ мініп еліне аттануы – Сәкеннің «Тотынамада» және оның түп-төркіні болып саналатын ежелгі ескерткіштерде, сондай-ақ, кейінгі нұсқаларда түрліше баяндалған белгілі сюжетті өңдеп, өзгеше көркемдік шешім тапқанының көрінісі.

Ақын берген сертке берік болу барша адамзатқа ортақ қасиет екенін, бұл құндылықты барлық жұрт қадірлеу керек екенін әркімнің санасына сіңіреді. Ол күнделікті өмірде көп кездесе бермейтін таным-түсінікті бұзып, жаңа ғана жорықтан оралған жауынгерлердің миында ұялаған майдан ахуалын екінші кезекке ығыстырып, бейбіт тіршіліктің жырын жырлайды. Еркіндік алған қалмақ қызын қан-жоса болып жатқан ел-жұртымен қауыштырады. Сөйтіп, көне дәуірден біздің заманымызға сан ғасырды аралап жеткен сырлы сюжеттің бүкіл функциясын өзгертеді. Оның адалдықты ту етіп көтеретін байырғы идеясына қоса, адамды ұлықтау, жауыздықты жою, еркіндікті бағалау, тыныштықты қадірлеу сынды жаңа міндеттер жүктейді. Бекет Өтетілеуовтің «Данышпан қазысында» аса көп өзгеріске түспеген сюжет Сәкен Сейфуллин поэмасында мазмұны жағынан да, идеялық мұраты жағынан да өзгеше түрге енеді.

Қорыта айтқанда, «Көкшетау» поэмасы – көне құндылықтарда бірде аңыз, бірде тәмсіл, бірде шағын хикая түрінде баяндалатын сюжетті классикалық көркем әдебиеттің үлгісіне айналдырған шығарма.

Әдебиеттер

1. Жизнь Викрами или 32 истории царского трона. Перевод с санскрита П.Гринцера. – Москва: Издательство восточной литературы, 1960. – 240 с.
2. Мухаммад аз-Захири ас-Самарканди. Синдбад-наме. Перевод с М.Османова. – Москва: Издательство восточной литературы, 1960. – 314 с.
3. Хитопадеша. Полезные наставления. Перевод с хинди и обработка В.Быкова и Р.Червяковой. – Москва: Государственное издательство детской литературы, 1958. – 160 с.
4. Двадцать пять рассказов Веталы. Перевод с санскрита Р.Шор. – Москва: «Художественная литература», 1939. – 210 с.
5. Имад ибн Мухаммад ан-Наари. Жемчужины бесед (Джавахир ал-асмар). Перевод с персидского М.Османова. – Москва: «Наука». Гл. ред. восточной литературы, 1985. – 400 с.
6. Зийа ад-Дин Нахшаби. Книга попугая (Тути-наме). – Москва: Наука, 1979. – 350 с.
7. Сейфуллин С. Шығармалары. Т.3. Өлеңдер мен поэмалар. – Астана: Фолиант, 2013. – 312 б.
8. Қасқабасов С. Алтын жылға. Зерттеулер мен мақалалар. – Алматы: «Жібек жолы» БҰ, 2010. – 576 б.
9. Двадцать пять рассказов Веталы. Перевод с санскрита И.Серебрякова. – Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1958. – 148 с.
10. Серебряков И. Индийская народная книга «Двадцать пять рассказов Веталы» // Двадцать пять рассказов Веталы. Перевод с санскрита И.Серебрякова. – Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1958. – 148 с.
11. Волшебный мертвец. Сказки. Перевод, вступительная статья и примечания Б.Я.Владимирцова. Всемирная литература. – Петербург – Москва: ГИЗ, 1923. – 120 с.
12. Повести, сказки, притчи Древней Индии. Переводы с пали и санскрита. – Москва: «Наука», 1964. – 304 с.
13. Зияаддин Нахшаби. Тотынама. – Алматы: Жазушы, 1991. – 304 б.
14. Тотынама. Көне-түркі-шағатай тілінен аударған Нияз Тобыш. – Ақтау: Ш.Есенов атындағы Ақтау мемлекеттік университеті баспасы, 2005. – 196 б.
15. Тотынама. Жауапты редакторы Оразбек Қанапин. – Шыңжаң: Шыңжаң халық баспасы, 1987. – 346 б.
16. Қирабаев С. Көп томдық шығармалар жинағы. Т.6. – Алматы: «Қазығұрт», 2007. – 424 б.
17. Өтетілеуов Б. Шығармалар. – Алматы: Қазақ мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, 1961. – 180 б.

Reference

1. Zhizn' Vikrami ili 32 istorii carskogo trona. Perevod s sanskrita P.Grincera [The life of Vikrami or 32 stories of the Royal throne. Translated from the Sanskrit by P. Grinter]. Moscow, Izdatel'stvo vostochnoj literatury [Publishing house of Oriental literature], 1960. 240 p. [in Russian].
2. Muhammad az-Zahiri as-Samarkandi. Sindbad-name. Perevod s M.Osmanova [Sinbad-nameh. Translated From M.Osmanov]. Moscow, Izdatel'stvo vostochnoj literatury [Publishing house of oriental literature], 1960. 314 p. [in Russian].
3. Hitopadesha. Poleznye nastavleniya. Perevod s hindi i obrabotka V.Bykova i R.Chervyakovoj [The hitopadesa. Useful instructions. Translation from Hindi and processing in V.Bykova and R.Chervyakova]. Moscow, Gosudarstvennoe izdatel'stvo detskoj literatury [State publishing house of children's literature], 1958. 160 p. [in Russian].
4. Dvadcat' pyat' rasskazov Vetaly. Perevod s sanskrita R.Shor [Twenty-five stories of the Vetala. Translated from sanskrit by R. Shor]. Moscow, «Hudozhestvennaya literatura» [«Fiction»], 1939. 210 p. [in Russian].
5. Imad ibn Muhammad an-Naari. Zhemchuzhiny besed (Dzhavahir al-asmar). Perevod s persidskogo M.Osmanova [Pearls of conversation (Jawahir al-Asmar). Translated from the Persian by M.Osmanov]. Moscow, «Nauka», Gl. red. vostochnoj literatury [«Science», ed. oriental literature], 1985. 400 p. [in Russian].

6. Zija ad-Din Nahshabi. Kniga popugaya (Tuti-name) [The book of the parrot (Tuti-nameh)]. Moscow, Nauka, 1979. 350 p. [in Russian].
7. Seifullin S. Shygarmalary. T.3. Olender men poemalar [Works of S.Seifullin. V.3. Poems]. Astana, Foliant, 2013. 312 p. [in Kazakh].
8. Qasqabasov S. Altyn zhyлга. Zertteuler men maqalalar [Golden beans. Research and articles]. Almaty, «Zhibek zholy» BU, 2010. 576 p. [in Kazakh].
9. Dvadcat' pyat' rasskazov Vetaly. Perevod s sanskrita I.Serebryakova [Twenty-five stories of the Vetala. Translated from sanskrit I.Serebryakova.]. Moscow, Gosudarstvennoe izdatel'stvo hudozhestvennoj literatury [State publishing house of fiction], 1958. 148 p. [in Russian].
10. Serebryakov I. Indijskaya narodnaya kniga «Dvadcat' pyat' rasskazov Vetaly» [Indian folk book «Twenty-five stories of Vetala»]. Perevod s sanskrita I.Serebryakova [Translated from sanskrit I.Serebryakova]. Moscow, Gosudarstvennoe izdatel'stvo hudozhestvennoj literatury [State publishing house of fiction], 1958. 148 p. [in Russian].
11. Volshebnyj mertvec. Skazki. Perevod, vstupitel'naya stat'ya i primechaniya B.Ya.Vladimircova. Vsemirnaya literature [The magic dead man. Fairy tales. Translation, introductory article and notes by B.Ya. Vladimirtsov. World literature]. Petersburg – Moscow, GIZ, 1923. 120 p. [in Russian].
12. Povesti, skazki, pritchi Drevnej Indii. Perevody s pali i sanskrita [Stories, fairy tales, parables of Ancient India. Translations from pali and sanskrit]. Moscow, «Nauka», 1964. 304 p. [in Russian].
13. Ziyaaddin Nahshabi. Totynama [Totynama]. Almaty, Zhazushy, 1991. 304 p. [in Russian].
14. Totynama. Kone-turki-shagataj tilinen audargan Niyaz Tobysh [Totynama. Translated from the ancient turkic-chagatai language Niyaz Tobysh]. Aqtau, Sh. Esenov atyndaqy Aqtau memlekettik universiteti baspasy [Publishing house of Aktau State University named after Sh.Yessenov], 2005. 196 p. [in Kazakh].
15. Totynama. Zhauapty redaktory Orazbek Qanapin [Totynama. Executive editor Orazbek Kanapin]. Shynzhan, Shynzhan halyq baspasy, 1987. 346 p. [in Kazakh].
16. Qirabaev S. Kop tomdyq shygarmalar zhinagy [Collection of multi-volume works]. T.6. Almaty, «Qazygurt», 2007. 424 p. [in Kazakh].
17. Otetileuov B. Shygarmalar [Works]. Almaty, Qazaq memlekettik korkem adebiet baspasy [Kazakh state publishing house of fiction], 1961. 180 p. [in Kazakh].

B. Omarov

*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: b_om777@mail.ru)*

Indian plots in the poem by Saken Seifullin «Kokshetau»

Abstract. In Kazakh literature, there is a sufficient number of works based on ancient plots, which are rooted in a long history. The more we study the origins of the narratives central to these works, the more we begin to understand their deeper meaning. The bulk of these plots are associated with ancient legends, fables that have long been forgotten. How these plots were born and emerged, how these plots developed in different periods of human history, how they changed over time - these are questions that require meticulous research. Along with these investigations, it seems necessary to expand the study of this issue. In modern studies of fiction, it is relevant to pay attention to the fact that famous works of art of the modern era use plots of ancient literary monuments. They, these plots, are taken as a basis, interpreted, and masterfully transformed in the texts of contemporary works. This article is devoted to identifying the original basis of one plot of the famous poem «Kokshetau», the author of which is an outstanding representative of Kazakh literature Saken Seifullin. The author of the article offers his own vision of the origin of the plots of the poem «Kokshetau» by Saken Seifullin, the source of which is the literary monuments of Ancient India, widely spread throughout the world, «Twenty-five stories of Vetala», «Pearls of conversations» (Javakhir al-asmal), «Totynama».

Key words: Indian stories, wandering plots, ancient values, Sanskrit, legends, Kalmyk girl, riddle, loyalty to the oath, allegorical story, Eastern traditions.

Б. Омаров

**Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: b_om777@mail.ru)**

Индийские сюжеты в поэме Сакена Сейфуллина «Кокшетау»

Аннотация. В казахской литературе существует достаточное количество произведений, основанных на древних сюжетах, которые своими корнями уходят в многовековую историю. Чем больше мы изучаем происхождение

повествований, занимающих центральное место в этих произведениях, тем больше мы начинаем понимать их глубинный смысл. Основная масса этих сюжетов связана с древними сказаниями, баснями, которые давно забыты. Как зародились и возникли эти сюжеты, как эти сюжеты развивались в разные периоды истории человечества, как они изменялись с течением времени – это вопросы, которые требуют скрупулезного исследования. Наряду с этими изысканиями представляется необходимым расширение исследования данного вопроса. В современных исследованиях художественной литературы необходимо обратить внимание на то, что в известных художественных произведениях современной эпохи используются сюжеты древних литературных памятников. Они, эти сюжеты, берутся за основу, интерпретируются, мастерски преображаются в текстах современных произведений. Данная статья посвящена выявлению оригинальной основы одного сюжета знаменитой поэмы «Кокшетау», автором которой является выдающийся представитель казахской литературы Сакен Сейфуллин. Автор статьи предлагает собственное видение происхождения сюжетов поэмы «Кокшетау» Сакена Сейфуллина, источником которых являются широко распространенные по всему миру литературные памятники Древней Индии «Двадцать пять историй Веталы», «Жемчужины бесед» (Джавахир ал-асмар), «Тотынама».

Ключевые слова: индийские истории, «бродячие» сюжеты, древние ценности, санскрит, легенды, калмыцкая девушка, загадка, верность клятве, аллегорический рассказ, восточные традиции.

Автор туралы мәлімет:

Бауыржан Омаров, филология ғылымдарының докторы, телерадио және қоғаммен байланыс кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш. 2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Сведения об авторе:

Бауыржан Омаров, доктор филологических наук, профессор кафедры телерадио и связи с общественностью, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, ул. Сатпаева, 2, Нур-Султан, Казахстан.

About the author:

Bauyrzhan Omarov, Doctor of Philology, Professor of Department of Television and Radio and Public Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satbayev st., Nur-Sultan, Kazakhstan.

PUBLICATION ETHICS

For authors:

Submission of articles to the scientific publication office means the authors' consent to the right of the Publisher, L.N. Gumilyov Eurasian National University, to publish articles in the journal and the re-publication of it in any foreign language. Submitting the text of the work for publication in the journal, the author guarantees the correctness of all information about himself, the lack of plagiarism and other forms of improper borrowing in the article, the proper formulation of all borrowings of text, tables, diagrams, illustrations.

The author(s) should provide a cover letter with the article to the journal editors.

Requirements for provided articles.

The article

- must be issued according to the requirements of the editorial board;
- at the time of sending the article should not be published or be pending in another edition; • must contain original research results;
- must include the results only of the author work / team of authors (the inclusion of other persons is unacceptable); It is assumed that at the time of sending the article, all authors agree with the publication in this journal and do not object to the order of indication of the authors in the article;
- should include in the list of citations only those peer-reviewed sources that were actually used in the course of the study;
- should indicate all sources used (including the work of the author / team of authors).

For reviewers:

- all articles received for review must be viewed as a confidential document. A peer reviewer has no right to use unpublished article materials in his own research. The reviewer may send material to third parties only with the permission of the editor-in-chief;
- according to the journal review policy, the journal uses a one-sided "blind" review procedure, when the authors' data are known to the reviewer. In this connection, the object of reviewing should be the results of the obtained research, and not the author/team of authors. Expert opinion should not depend on the gender, nationality, religion and other personal qualities of the author / team of authors;
- the reviewer needs to submit an objective work assessment to the editor, if necessary, suggest options for improving the submitted material;
- the reviewer must refuse to review the material, notifying the editor if he/she is not a specialist in the subject matter of the material;

For editors:

Editor-in-Chief and members of the editorial board undertake

- pay special attention to the qualitative composition of articles;
- in determining who is responsible for the article, make his reasoned decision by agreement (or disagreement) with the reviewers' decisions on the article;
- participate in meetings of the journal editorial board, make decisions on determining the content of journal issues. Editor-in-Chief;
- identifies two reviewers who are not members of the journal editorial board (scientists or specialists in relevant topics) for each article that has passed the initial review for compliance with technical requirements;
- on the basis of peer-reviews and the conclusion of the responsible member of the editorial board, makes the final decision on the publication of the received material. The decision of the editor-in-chief is brought up for discussion by the editorial board;
- In his/her decision, the Editor-in-Chief is guided solely by scientific considerations and compliance with publishing standards. The decision of the Editor-in-Chief and the editorial board should not depend on the gender, nationality, religion and other personal qualities of the author/ team of authors; Open Access Policy The journal 's articles are directly accessible to all, based on the principle that free open access to research results increases universal knowledge.

ЖАРИЯЛАУ ЭТИКАСЫ

Авторлар үшін:

Авторлардың мақалаларды редакцияға жолдауы сол мақалалардың журналда басылуына және кез келген тілде қайта басылуына Шығарушының, яғни Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің құқығы бар екендігіне келісімін білдіреді. Жұмыстың мәтінін журналда жариялауға жолдау арқылы авторлар өздері туралы мәліметтің дұрыстығына, қолжазбада плагиаттың және басқа да заңсыз көшірмелердің жоқтығына, барлық мәтін сілтемелері кесте, схема және суретті сызбалар тиісінше рәсімделгеніне кепілдік береді.

Мақала жолданған сәтте авторларосы журналда жариялануға келісімін берген және авторлардың көрсетілген ретіне қарсы емес деген ұйғарым жасалады.

Редакция мақаланың түпнұсқалық сипатын % (ұсынылатын процент – 60) өлшемінде анықтау үшін қолжетімді антиплагиат жүйелеріне сүйене отырып, талапқа сай рәсімделмеген мақалаларды себебін түсіндіріп жатпастан жарамсыз деп тану құқығын өзінде қалдырады.

Жолданған мақалаға қойылатын талаптар.

Мақала:

- безендіруге қойылған талаптарға сәйкес рәсімделуі;
- бұрын жарық көрмеген болуы немесе басқа басылымдардың карауында жатпауы; • автордың/авторлардың тек өзіндік зерттеу нәтижелерін ғана қамтуы;
- тиісті мәселе бойынша әртүрлі елдер зерттеушілерінің ғылыми еңбектеріне шолу жасауы, индекстелетін журналдар авторларының жарияланымдарына, осы журналдың бұрынғы шығарылымдарындағы мақалаларға сілтемелер беруі.

Автор/авторлар жүгінген әдебиеттер тізіміне тек мақалада пайдаланылған дереккөздер енгізілуі және мәтінде оларға міндетті түрде сілтемелер жасалуы тиіс.

Рецензенттер үшін:

• рецензияға қабылданған әр мақала құпия құжат ретінде қарастырылуы тиіс. Рецензенттің жарияланбаған мақала материалдарын өз зерттеуінде пайдалану құқығы жоқ. Рецензент қолжазбаны бас редактордың рұқсатымен ғана үшінші тұлғаға жіберуі мүмкін;

• журналдың рецензиялау саясатына орай, авторлар туралы деректер рецензентке мәлім болған жағдайда, журнал біржақты «жабық» рецензия процедурасын қолданады. Осыған байланысты, рецензия нысаны автор/авторлар емес, зерттеулерден алынған нәтижелер болуы тиіс. Сараптамалық қорытынды автордың/авторлардың гендерлік, ұлттық, діни ұстанымдарына және басқа жеке деректеріне тәуелді болмауы қажет;

• рецензент р мақала туралы объективті пікірін және, қажет болған жағдайда, мақаланы жетілдіру ұсыныстарын беруі тиіс;

• рецензент зерттеу саласының маманы болмаса, бұл жөнінде редакциялық алқаны хабардар етіп, мақалаға пікір беруден бас тартуы керек.

Редакторлар үшін:

Бас редактор және редакция алқасының мүшелері

• жарияланатын мақалалардың сапалық құрамына ерекше көңіл бөлуі;

• мақалаға жауапты болып бекітілген жағдайда, рецензенттің/сарапшының пікірімен келісетіндігі (немесе келіспейтіндігі) жайында негізді шешімін ортаға салуы;

• редакция алқасының отырыстарына қатысуы, журнал мазмұнын анықтайтын шешім қабылдауда өз ұстанымын білдіруі;

• техникалық талаптарға сәйкестікке қатысты бастапқы іріктеуден өткен мақалаға редакция алқасы құрамынан жауапты адамды және редакция алқасы құрамына кірмейтін (тиісті сала бойынша ғалым немесе маман) екі рецензентті тағайындауы;

• рецензенттердің пікірлері мен редакция алқасының жауапты мүшесінің қорытынды пікірлері негізінде мақаланы жариялау (немесе жаратпай тастау) туралы ақырғы шешім қабылдауы;

• шешім қабылдауда тек ғылыми мүддені алға қоюы және мақаланың баспа стандарттарына сәйкестігін басшылыққа алуы тиіс.

ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА

Для авторов:

Отправление статей в редакцию означает согласие авторов на право Издателя, Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева, издания статей в журнале и переиздания их на любом иностранном языке. Представляя текст работы для публикации в журнале, автор гарантирует правильность всех сведений о себе, отсутствие плагиата и других форм неправомерного заимствования в рукописи, надлежащее оформление всех ссылок в тексте, таблиц, схем и иллюстраций.

Предполагается, что на момент отправки статьи авторы согласны с публикацией в данном журнале и не возражают против указанного порядка авторов статей.

Редакция оставляет за собой право проверки статьи на % оригинальности (рекомендуемый процент 60) по доступным системам проверки на антиплагиат и отклонения статей, не соответствующим оформлению без объяснения причин.

Требования к предоставляемым статьям

Статья должна:

- быть представлена согласно требованиям к их оформлению;
- быть ранее не опубликованной или не находящейся на рассмотрении в других изданиях;
- содержать только результаты оригинальных исследований автора/авторов;
- включать обзоры научных трудов исследователей разных стран по аналогичной проблеме, ссылки на публикации авторов в индексируемых журналах, на статьи в предыдущих выпусках данного журнала.

Авторам следует указывать в списке литературы только те источники, которые были использованы в статье, с обязательным цитированием их в тексте

Для рецензентов:

• каждая статья, принятая к рецензии, должна рассматриваться как секретный документ. Рецензент не имеет права использовать материалы неопубликованных статей своих исследований. Рецензент может выслать материал третьим лицам только с согласия главного редактора;

• согласно своей рецензионной политике, если все сведения об авторах известны рецензенту, то журнал использует процедуру односторонней политики «закрытого» рецензирования. В связи с этим объектом рецензирования должны стать полученные результаты исследований, а не автор/авторы. Экспертное заключение не должно зависеть от гендерной, национальной, религиозной принадлежности и других персональных данных автор/авторов.

- рецензент должен давать объективную оценку статьи, а в случае необходимости, дать рекомендации по доработке статьи;
- если рецензент не является специалистом в данной сфере исследования, то должен информировать об этом редакционную коллегию и отказаться от рецензирования статьи.

Главный редактор и члены редакционной коллегии должны

- обращать особое внимание на качественный состав статей;
- при определении ответственным за статью, выносить свое обоснованное решение по согласию (или не согласию) с заключением рецензента/эксперта;
- участвовать в заседаниях редакционной коллегии, высказывать свою позицию в принятии решений по содержанию журнала;
- назначить ответственного за статью, прошедшую первичный отбор по соответствию техническим требованиям, из состава редакционной коллегии и двух рецензентов, не входящих в состав редакционной коллегии журнала (ученых или специалистов по соответствующей тематике);
- принять окончательное решение о публикации (или отклонении) статьи на основе отзывов рецензентов и заключения ответственного члена редакционной коллегии;
- при принятии решения о публикации (или отклонении) статьи руководствоваться исключительно научными соображениями и соответствием издательским стандартам

REQUIREMENTS FOR THE ARTICLE DESIGN

1. Authors wishing to publish in the journal must send their articles to the following email address: turkicjournal@gmail.com

2. Languages of publications: Kazakh, English, Russian.

3. The volume of the article – 7-15 pages.

4. Scheme of articles construction:

- Full name of the author/authors, center alignment, bold lower-case letters.

- Place of work, city, country; center alignment, timid.

- Article title-centered, without indentation, bold lowercase letters.

- Abstract (100-200 words). Keywords (5-10 words) in the language of the article.

- Text of article

- Reference (in the language of the article) and in English.

- Abstract and keywords in two other languages (authors from near and far abroad can provide this data in English and Russian, and they are translated into Kazakh by the editorial Board of the journal).

- Information about the author at the end of the article is given in three languages (English, Kazakh, Russian): Full name, academic degree, academic title, position, university name, address, city, country.

5. Use the Microsoft Word editor for Windows to type text, formulas, and tables. Text editor parameters: margins-2 cm on all sides; width alignment; font-Times New Roman, size-12; line spacing-1.15; paragraph indent-1 cm; page orientation-book.

6. References in the text to the corresponding source from the list of references are made in square brackets, for example: [1, p. 277]. The font of the list itself is Times New Roman, size-10, the first line of the paragraph-with a protrusion of 0.5 cm, width alignment with hyphenation.

7. The list of references is provided in two versions: 1) as cited in the language of the article; 2) Latin transliteration, in which the English translation is given in square brackets (see sample: References).

8. Requirements apply to scientific reviews, reviews, and personalities.

9. **The article should be thoroughly checked for spelling and syntax errors and technical design. Articles that do not meet the technical requirements will be returned for revision. Returning for revision does not mean that the manuscript has not been accepted for publication.**

A sample of an article

IRSTI 03.91.03 (defined by the link <http://grnti.ru/>)

V.V. Trepavlov

Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russian Federation

(E-mail: trepavlov@yandex.ru)

Edigü at the head of the Golden Horde: the experience of his Chagatai emigration

Abstract: In the second half of the 14th century in the ulus Khanates of the former Mongol Empire happened fading Chinggisid ruling dynasties' charisma has ebbed. The real power found itself in the hands of powerful representatives of Turkic tribal aristocracy. The most striking example of degradation of Chinggisids' royal prerogatives was sovereignty of Timur in the Chagatai Ulus. The article shows how

Mangyt Edigü Beq, during his long stay at the Timur's court, was inspired by this example and embodied the basic principles of his rule in the Golden Horde. For two decades Edigü handed the throne to his henchmen, and under all of them he was the chief lord (beqlerbegi). Furthermore, close contacts with the theologians of the environment of Timur formed the spiritual guidance of Edigü that manifested later in his campaign of Islamization of the Golden Horde nomads. **[100-200 words]**

Keywords: Edigü, Timur, Golden Horde, Chinggisids, beqlerbegi **[5-7 words/word combinations]**

MAIN TEXT OF THE ARTICLE

The main text of the article should contain the following structural elements:

- Introduction
- Materials and research methods
- The degree of research of the topic
- Analysis

- Results
- Conclusion

Литература

(образец оформления)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. – Cambridge: Cambridge univ. press, 1989. – 240 p. – **книга на английском языке**
2. Камалов С.К. О географических названиях в эпосе «Эдиге» // Историко-географические аспекты развития Ногайской Орды. – Махачкала: Наука, 1993. – С. 132–134. – **статья в научном сборнике.**
3. Улус Джучи (Золотая Орда). XIII – середина XV в. – Казань: Институт истории АН РТ, 2009. – 1056 с. – **коллективная монография.**
4. Аничкин Л.К. Золотоордынское наследие // Материалы второй Международной научной конференции «Политическая и социально-экономическая история Золотой Орды», посвященной памяти М. А. Усманова. Казань, 29–30 марта 2011 г. – Казань: ООО «Фолиант», Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2011. – 368 с. – **материалы конференции.**
5. Мухаметов Ф.Ф. Монгольская «Яса» и ее роль в системе общественных отношений империи Чингисхана // Вопросы истории. - 2007. -Т. 11. - № 5. - С. 150-155. – **статья в журнале.**
6. Малышев А.Б. Христианство в истории Золотой Орды: диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук: защищена: 22.01.02 – Саратов: Наука, 2000. – 181 с. – **диссертационная работа.**
7. Сабитов Ж.М. Золотая Орда – «падчерица» казахстанской историографии. // Молодой ученый. -2015. -Т. 104. -№ 24. -С. 842-851. [Электронный ресурс] – URL: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (дата обращения: 07.09.2020). – **электронный источник.**
8. Логунова Г.В. Русь и Золотая Орда: проблема взаимовлияния: учеб.пособие. – Иркутск: Изд-во ИГУ, 2014. – 110 с. – **учебное пособие.**
9. Алим Дж. Золотая Орда: наследники великого ханства//Газета «Комсомольская правда». -№145. -2020. -1 апреля. – С.7-8.– **газетная статья.**

Reference

(design of sample)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. Cambridge; New York;. Port Chester; Melbourne; Sydney, Cambridge univ. press, 1989. 240 p. – **book.**
2. Kamalov S.K. O geograficheskikh nazvaniyakh v epose «Edige» [About place names in the epic «Edige»], Istoriko-geograficheskie aspekty razvitiya Nogajskoj Ordy [Historical and geographical aspects of the development of the Nogai Horde] (Nauka, Mahachkala, 1993, P. 132–134). [in Russian]. – **article in a scientific collection.**
3. Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda). XIII – seredina XV v. [Ulus Jochi (Golden Horde). CHII - middle of SWR c.] (Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Kazan', 2009, 1056 p.). [in Russian]. – **collective monograph.**
4. Anichkin L.K. Zolotoordynskoe nasledie. Vypusk 2. Materialy vtoroj Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Politicheskaya i social'no-ekonomicheskaya istoriya Zolotoj Ordy», posvyashchennoj pamyati M.A. Usmanova [Golden Horde heritage. Issue 2. Materials of the Second International Scientific Conference «Political and Socio-Economic History of the Golden Horde»]. Kazan, March 29-30, 2011. Kazan': LLC «Foliant», Institute of History. Sh. Mardzhani AS RT. 2011, 368 p. – **conference materials.**
5. Muhametov F.F. Mongol'skaya «YASA» i ee rol' v sisteme obshchestvennyh otnoshenij imperii CHingiskhana [Mongolian «YASA» and its role in the system of public relations of the empire of Genghis Khan], Voprosy istorii[history issues], 11(5), 150-155 (2007) – **Journal article.**
6. Malyshev A.B. Hristianstvo v istorii Zolotoj Ordy. Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk [Christianity in the history of the Golden Horde. Dissertation for the degree of candidate of historical sciences]. Protected: 01/22/02 Saratov: Nauka, 2000, 181 p. [in Russian]. – **dissertation.**
7. Sabitov, ZH. M. Zolotaya Orda – «padcherica» kazahstanskoj istoriografii [Holden Horde - «stepdaughter» of Kazakhstani historiography], Molodoj uchenyj[Young scientist], 24 (104), 842-851 (2015). [Electronic resource]. Available at: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (Accessed: 7.09.2020). [in Russian]. – **electronic source.**

8. Logunova G.V. Rus' i Zolotaya Orda: problema vzaimovliyaniya : ucheb.posobie. [Rus and the Golden Horde: the problem of mutual influence: textbook]. (Izd-vo IGU, Irkutsk, 2014, 110 p.). – **tutorial**.

9. Alim Dzh. Zolotaya Orda: nasledniki velikogo hanstva [Golden Horde: heirs of the great khanate]. Newspaper “Komsomol'skaya pravda”. №145. 2020. April. P.7-8, Almaty. – **newspaper article**.

В.В. Трепавлов

Ресей ғылым Академиясы Ресей тарихы институты, Мәскеу, Ресей Федерациясы

Алтын Орда басындағы Едіге: шағатай эмиграциясының тәжірибесі

Аннотация: XIV ғ. екінші жартысында бұрынғы Моңғол империясының ұлыстық хандықтарында билік құрған Шыңғыс әулеттерінің қуаты әлсірей бастады. Билік шын мәнінде түркілік ру-тайпа ақсүйектерінің тегеурінді өкілдерінің қолдарына көшті. Шағатай ұлысында Темірдің толық әмірін жүргізуі шынғыстекті монархтардың тозғынға ұшырауының ең айқын көрінісі болды. Мақалада маңғыт бегі Едігенің Темір сарайында ұзақ уақыт болуы арқасында осы мысалдан үлгі алып, оның негізгі қағидаларын Алтын Орданы басқаруы барысында іске жаратқаны көрсетіледі. Екі онжылдық бойына Едіге хан тағын өзі қалаған адамдарға ұсына отырып, олардың бас бегі боп саналды. Оның үстіне, Темірдің айналасындағы дін ғұламаларымен тығыз араласуы нәтижесінде Едіге өзінің рухани бағдарларын қалыптастырып, кейіннен онысын Алтын Орда көшпелілерін мұсылмандық жолына бұру әрекеттері кезінде пайдаланды... [100-200 сөз]

Ключевые слова: Едіге, Темір, Алтын Орда, шынғыстектілер, бектербегі [5-7 сөз/сөз тіркесі]

В.В. Трепавлов

Институт Российской истории Российской Академии наук, Москва, Российская Федерация

Едыгей во главе Золотой Орды: опыт чагатайской эмиграции

Аннотация: Во второй половине XIV в. в улусных ханствах бывшей Монгольской империи происходило угасание харизмы правящих чингисидских династий. Реальная власть оказывалась в руках могущественных представителей тюркской родоплеменной аристократии. Самым ярким примером деградации царственных прерогатив монархов-чингисидов было полновластие Тимура в Чагатайском улусе. В статье показано, как мангытский бек Едыгей во время своего долгого пребывания при дворе Тимура вдохновился этим примером и воплотил основные принципы его правления в Золотой Орде. На протяжении двух десятилетий Едыгей вручал ханский трон своим избранникам, при которых состоял главным беком. Кроме того, тесные контакты с богословами из окружения Тимура сформировали духовные ориентиры Едыгея, что позднее проявилось в развернутой им кампании по исламизации кочевников Золотой Орды... [100-200 слов]

Ключевые слова: Едыгей, Тимур, Золотая Орда, Чингисиды, беклербек [5-7 слов/словосочетаний]

Information about author:

Trepavlov Vadim Vinserovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Head of the Center for the History of the Peoples of Russia and Interethnic Relations, Dm. Ulyanova, 19, Moscow, Russian Federation.

Автор туралы мәлімет:

Трепавлов Вадим Винсерович, тарих ғылымдарының докторы, профессор, РФА Ресей тарихы институтының бас ғылыми қызметкері, Ресей халықтары тарихы және этносаралық қатынас орталығының жетекшісі, Дм.Ульянов, 19, Мәскеу, Ресей Федерациясы.

Сведения об авторе:

Трепавлов Вадим Винсерович, доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института российской истории РАН, руководитель Центра истории народов России и межэтнических отношений, Дм.Ульянова, 19, Москва, Российская Федерация.

МАҚАЛАНЫ БЕЗЕНДІРУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

1. Журналда жарияланғысы келетін авторлар өз мақалаларын turkicstudies@gmail.com электрондық мекенжайына жіберуі тиіс.
2. Жарияланым тілі: қазақ, ағылшын, орыс.
3. Мақаланың көлемі – 7-15 бет.
4. Мақала мәтіні келесі тәртіп бойынша рәсімделеді:
 - Автордың/авторлардың аты-жөні, ортасында туралау, қалың кіші әріптер.
 - Жұмыс орны, қаласы, елі; ортасында туралау, курсивті қаріп.
 - Мақаланың атауы – ортасында, шегініссіз, қалың кіші әріптер.
 - Аннотация (100-200 сөз). Мақала тіліндегі кілт сөздер (5-10 сөз).
 - Мақала мәтіні.....
 - Әдебиеттер тізімі (мақала тілінде) және ағылшын тілінде.
 - Аннотация және кілт сөздер басқа екі тілде (таяу және алыс шетел авторлары бұл деректерді ағылшын және орыс тілдерінде бере алады, қазақ тіліне журналдың редакциясы аударады).
 - Мақала соңында автор туралы ақпарат үш тілде (қазақ, ағылшын, орыс): аты-жөні (толық), ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы, лауазымы, ЖОО (ғылыми ұйым) атауы, мекен-жайы, қаласы, елі.
5. Мәтінді, формулаларды және кестелерді теру үшін Windows жүйесіне арналған Microsoft Word редакторы пайдаланылады. Мәтін редакторының параметрлері: барлық шеті – 2 см; ені бойынша теңестіріледі; қарпі – Times New Roman, өлшемі – 12; жоларалық интервал – 1,15; абзацтық шегініс – 1 см; беттің кескіні – кітап үлгісінде.
6. Мәтіндегі әдебиеттерге ретіне қарай жасалған сілтемелер шаршы жақша арқылы рәсімделеді, мысалы: [1, 277 б.]. Тізімнің қарпі – Times New Roman, өлшемі – 10, абзацтың алғашқы тармақ шегерімі – 0,5 см, жолдан жолға көшу арқылы ені бойынша теңестіріледі.
7. Әдебиеттер тізімі екі үлгіде: 1) мақала тілінде дәйексөздердің берілуіне қарай; 2) латын транслитерациясы, оның шеңберінде шаршы жақша ішінде ағылшын тіліне аударма ұсынылады (*мақаланы рәсімдеу үлгісін қараңыз*).
8. Талаптар шолуларға, рецензияларға және есімнамаларға қатысты қолданылады.
9. **Қолжазба орфографиялық және синтаксистік қателердің болмауы мен техникалық безендіру тұрғысынан мұқият тексерілуі тиіс. Техникалық талаптарға сай келмейтін мақалалар пысықтауға қайтарылады. Пысықтауға қайтару қолжазба жариялануға қабылданған жоқ дегенді білдірмейді.**

Мақаланы безендіру үлгісі

FTAMP 03.91.03 (мына сілтеме бойынша анықталады: <http://grnti.ru/>)

В.В.Трепавлов

Ресей ғылым Академиясы Ресей тарихы институты, Мәскеу, Ресей Федерациясы

Алтын Орда басындағы Едіге: шағатай эмиграциясының тәжірибесі

Аннотация: XIV ғ. екінші жартысында бұрынғы Моңғол империясының ұлыстық хандықтарында билік құрған Шыңғыс әулеттерінің қуаты әлсірей бастады. Билік шын мәнінде түркілік ру-тайпа ақсүйектерінің тегеурінді өкілдерінің қолдарына көшті. Шағатай ұлысында Темірдің толық өмірін жүргізуі шыңғыстекті монархтардың тозғынға ұшырауының ең айқын көрінісі болды. Мақалада маңғыт бегі Едігенің Темір сарайында ұзақ уақыт болуы арқасында осы мысалдан үлгі алып, оның негізгі қағидаларын Алтын Орданы басқаруы барысында іске жаратқаны көрсетіледі. Екі онжылдық бойына Едіге хан тағын өзі қалаған адамдарға ұсына отырып, олардың бас бегі боп саналды. Оның үстіне, Темірдің айналасындағы дін ғұламаларымен тығыз араласуы нәтижесінде Едіге өзінің рухани бағдарларын қалыптастырып, кейіннен онысын Алтын Орда көшпелілерін мұсылмандық жолына бұру әрекеттері кезінде пайдаланды... [100-200 сөз]

Ключевые слова: Едіге, Темір, Алтын Орда, шыңғыстектілер, бектербегі [5-7 сөз/сөз тіркесі]

МАҚАЛАНЫҢ НЕГІЗГІ МӘТІНІ

Мақаланың негізгі мәтінінде келесі құрылымдық элементтер болуы керек:

- Кіріспе
- Материалдар және зерттеу әдістері

- Тақырыптың зерттелу дәрежесі
- Талдау
- Нәтижелер
- Қорытынды

Әдебиет

(безендіру үлгісі)

1. Manz B.F. Тамерланның өрлеуі мен ережесі. – Кембридж: Нью-Йорк; Порт Честер; Мельбурн; Сидней; Кембридж университетінің баспасы, 1989. – 240 б. – **ағылшын тіліндегі кітап**
2. Камалов С.Қ. «Едіге» эпосындағы географиялық атаулар туралы // Ноғай Ордасы дамуының тарихи-географиялық аспектілері. – Махачкала: Ғылым, 1993. – 132–134 б. – **ғылыми жинақтағы мақала.**
3. Жошы Ұлысы (Алтын Орда). XIII-XV ғасырдың ортасы. – Қазан: Татарстан Республикасы Ғылым академиясының Тарих институты, 2009. – 1056 б. – **ұжымдық монография.**
4. Аничкин Л.К. Алтын Орда мұрасы // М.А.Усмановты еске алуға арналған «Алтын Орданың саяси және әлеуметтік-экономикалық тарихы» атты екінші Халықаралық ғылыми конференция материалдары. Қазан, 29-30 наурыз, 2011 жыл. – Қазан: «Фолиант» ООО, ТР ҒА Ш.Маржани атындағы Тарих институты, 2011. – 368 б. – **конференция материалдары.**
5. Мұхаметов Ф.Ф. Моңғолша «Яса» және оның Шыңғыс хан империясының қоғамдық қатынастар жүйесіндегі рөлі // Тарих мәселелері. – 2007. – Т. 11. - № 5. – Б. 150-155. – **Журнал мақаласы.**
6. Малышев А.Б. Алтын Орда тарихындағы христиан діні: тарих ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін қорғалған диссертация: 01.22.02. – Саратов: Ғылым, 2000. – 181 б. – **диссертация.**
7. Сабитов Ж.М. Алтын Орда - қазақстандық тарихнаманың «өгей перзенті». // Жас ғалым. – 2015. – Т. 104. - № 24. – Б. 842-851. [Электрондық ресурс] - URL: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (кіру күні: 09.07.2020). – **электрондық ақпарат көзі.**
8. Логунова Г.В. Ресей және Алтын Орда: өзара ықпал мәселесі: оқу құралы. – Иркутск: ИМУ баспасы, 2014. – 110 б. – **оқулық.**
9. Алим Дж. Алтын Орда: ұлы хандықтың мұрагерлері // «Комсомольская правда» газеті. – №145. -2020. – 1 сәуір. – Б.7-8.– **газет мақаласы.**

Reference

(design of sample)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. Cambridge; New York; Port Chester; Melbourne; Sydney, Cambridge univ. press, 1989. 240 p. – **book.**
2. Kamalov S.K. O geograficheskikh nazvaniyah v epose «Edige» [About place names in the epic «Edige»], Istoriko-geograficheskie aspekty razvitiya Nogajskoj Ordy [Historical and geographical aspects of the development of the Nogai Horde] (Nauka, Mahachkala, 1993, P. 132–134). [in Russian]. – **article in a scientific collection.**
3. Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda). XIII – seredina XV v. [Ulus Jochi (Golden Horde). CHII - middle of SWR c.] (Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Kazan', 2009, 1056 p.). [in Russian]. – **collective monograph.**
4. Anichkin L.K. Zolotoordynskoe nasledie. Vypusk 2. Materialy vtoroj Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Politicheskaya i social'no-ekonomicheskaya istoriya Zolotoj Ordy», posvyashchennoj pamyati M.A. Usmanova [Golden Horde heritage. Issue 2. Materials of the Second International Scientific Conference «Political and Socio-Economic History of the Golden Horde»]. Kazan, March 29-30, 2011. Kazan': LLC «Foliant», Institute of History. Sh. Mardzhani AS RT. 2011, 368 p. – **conference materials.**
5. Muhametov F.F. Mongol'skaya «YASA» i ee rol' v sisteme obshchestvennyh otnoshenij imperii CHingiskhana [Mongolian «YASA» and its role in the system of public relations of the empire of Genghis Khan], Voprosy istorii[history issues], 11(5), 150-155 (2007) – **Journal article.**
6. Malyshev A.B. Hristianstvo v istorii Zolotoj Ordy. Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk [Christianity in the history of the Golden Horde. Dissertation for the degree of candidate of historical sciences]. Protected: 01/22/02 Saratov: Nauka, 2000, 181 p. [in Russian]. – **dissertation.**
7. Sabitov, ZH. M. Zolotaya Orda – «padcherica» kazahstanskoy istoriografii [Holden Horde - «stepdaughter» of Kazakhstanian historiography], Molodoj uchenyj[Young scientist], 24 (104), 842-851 (2015). [Electronic resource]. Available at: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (Accessed: 7.09.2020). [in Russian]. – **electronic source.**

8. Logunova G.V. Rus' i Zolotaya Orda: problema vzaimovliyaniya : ucheb.posobie. [Rus and the Golden Horde: the problem of mutual influence: textbook]. (Izd-vo IGU, Irkutsk, 2014, 110 p.). – **tutorial**.

9. Alim Dzh. Zolotaya Orda: nasledniki velikogo hanstva [Golden Horde: heirs of the great khanate]. Newspaper “Komsomol'skaya pravda”. №145. 2020. April. P.7-8, Almaty. – **newspaper article**.

V.V. Trepavlov

*Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russian Federation
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Edigü at the head of the Golden Horde: the experience of his Chagatai emigration

Abstract: In the second half of the 14th century in the ulus Khanates of the former Mongol Empire happened fading Chinggisid ruling dynasties' charisma has ebbed. The real power found itself in the hands of powerful representatives of Turkic tribal aristocracy. The most striking example of degradation of Chinggisids' royal prerogatives was sovereignty of Timur in the Chagatai Ulus. The article shows how

Mangyt Edigü Beq, during his long stay at the Timur's court, was inspired by this example and embodied the basic principles of his rule in the Golden Horde. For two decades Edigü handed the throne to his henchmen, and under all of them he was the chief lord (beqlerbegi). Furthermore, close contacts with the theologians of the environment of Timur formed the spiritual guidance of Edigü that manifested later in his campaign of Islamization of the Golden Horde nomads. **[100-200 words]**

Keywords: Edigü, Timur, Golden Horde, Chinggisids, beqlerbegi **[5-7 words/word combinations]**

В.В. Трепавлов

Институт Российской истории Российской Академии наук, Москва, Российская Федерация

Едыгей во главе Золотой Орды: опыт чагатайской эмиграции

Аннотация: Во второй половине XIV в. в улусных ханствах бывшей Монгольской империи происходило угасание харизмы правящих чингисидских династий. Реальная власть оказывалась в руках могущественных представителей тюркской родоплеменной аристократии. Самым ярким примером деградации царственных prerogatives монархов-чингисидов было полновластие Тимура в Чагатайском улусе. В статье показано, как мангытский бек Едыгей во время своего долгого пребывания при дворе Тимура вдохновился этим примером и воплотил основные принципы его правления в Золотой Орде. На протяжении двух десятилетий Едыгей вручал ханский трон своим избранникам, при которых состоял главным беком. Кроме того, тесные контакты с богословами из окружения Тимура сформировали духовные ориентиры Едыгея, что позднее проявилось в развернутой им кампании по исламизации кочевников Золотой Орды... **[100-200 слов]**

Ключевые слова: Едыгей, Тимур, Золотая Орда, Чингисиды, беклербек **[5-7 слов/словосочетаний]**

Автор туралы мәлімет:

Трепавлов Вадим Винцерович, тарих ғылымдарының докторы, профессор, РФА Ресей тарихы институтының бас ғылыми қызметкері, Ресей халықтары тарихы және этносаралық қатынас орталығының жетекшісі, Дм.Ульянов, 19, Мәскеу, Ресей Федерациясы.

Information about author:

Trepavlov Vadim Vinserovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Head of the Center for the History of the Peoples of Russia and Interethnic Relations, Dm. Ulyanova, 19, Moscow, Russian Federation.

Сведения об авторе:

Трепавлов Вадим Винцерович, доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института российской истории РАН, руководитель Центра истории народов России и межэтнических отношений, Дм.Ульянова, 19, Москва, Российская Федерация.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЬИ

1. Авторы, желающие опубликоваться в журнале, должны отправлять статьи на электронный адрес: turkicjournal@gmail.com
2. Язык публикаций: казахский, английский, русский.
3. Объем статьи – 7-15 страниц.
4. Статья оформляется в следующем порядке:
 - Ф.И.О. автора/авторов, выравнивание по центру, жирные строчные буквы.
 - Место работы, город, страна; выравнивание по центру, курсив
 - Название статьи – по центру, без отступа, жирные строчные буквы.
 - Аннотация (100-200 слов). Ключевые слова (5-10 слов) на языке статьи.
 - Текст статьи
 - Литература (на языке статьи) и Reference на английском языке.
 - Аннотация и ключевые слова на двух других языках (авторы из ближнего и дальнего зарубежья эти данные могут дать на английском и русском языках, на казахский язык переводятся редакцией журнала).
 - Информация об авторе в конце статьи дается на трех языках (русском, казахском, английском): Ф.И.О. (полностью), ученая степень, ученое звание, должность, название вуза, адрес, город, страна.
5. Для набора текста, формул и таблиц используется редактор Microsoft Word для Windows. Параметры текстового редактора: поля – 2 см со всех сторон; выравнивание по ширине; шрифт – Times New Roman, размер – 12; межстрочный интервал – 1,15; абзацный отступ – 1 см; ориентация листа – книжная.
6. Ссылки в тексте на соответствующий источник из списка литературы оформляются в квадратных скобках, например: [1, с. 277]. Шрифт самого списка – Times New Roman, размер - 10, первая строка абзаца – с выступом 0,5 см, выравнивание по ширине с переносами.
7. Список литературы предоставляется в двух вариантах: 1) по мере цитирования на языке статьи; 2) латинской транслитерацией, в рамках которого в квадратных скобках дается перевод на английский язык (см. Образец: Reference).
- 8 Требования распространяются на научные обзоры, рецензии и персоналии.
9. **Статья должна быть тщательно выверена на орфографические и синтаксические ошибки и техническое оформление. Статьи, не соответствующие техническим требованиям, будут возвращены на доработку. Возвращение на доработку не означает, что рукопись не принята к публикации.**

Образец оформления статьи

МРНТИ 03.91.03 (определяется по ссылке: <http://grnti.ru/>)

В.В. Трепавлов

Институт Российской истории Российской Академии наук, Москва, Российская Федерация

Едыгей во главе Золотой Орды: опыт чагатайской эмиграции

Аннотация: Во второй половине XIV в. в улусных ханствах бывшей Монгольской империи происходило угасание харизмы правящих чингисидских династий. Реальная власть оказывалась в руках могущественных представителей тюркской родоплеменной аристократии. Самым ярким примером деградации царственных прерогатив монархов-чингисидов было полновластие Тимура в Чагатайском улусе. В статье показано, как мангытский бек Едыгей во время своего долгого пребывания при дворе Тимура вдохновился этим примером и воплотил основные принципы его правления в Золотой Орде. На протяжении двух десятилетий Едыгей вручал ханский трон своим избранникам, при которых состоял главным беком. Кроме того, тесные контакты с богословами из окружения Тимура сформировали духовные ориентиры Едыгея, что позднее проявилось в развернутой им кампании по исламизации кочевников Золотой Орды... **[100-200 слов]**

Ключевые слова: Едыгей, Тимур, Золотая Орда, Чингисиды, беклербек [5-7 слов/словосочетаний]

ОСНОВНОЙ ТЕКСТ СТАТЬИ

Основной текст статьи должен содержать следующие структурные элементы:

- Введение
- Материалы и методы исследования
- Степень изученности темы
- Анализ
- Полученные результаты
- Вывод

Литература

(образец оформления)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. -Cambridge: Cambridge univ. press, 1989. -240 p. – **книга на английском языке**
2. Камалов С.К. О географических названиях в эпосе «Эдиге» // Историко-географические аспекты развития Ногайской Орды. – Махачкала: Наука, 1993. – С. 132–134. – **статья в научном сборнике.**
3. Улус Джучи (Золотая Орда). XIII – середина XV в. – Казань: Институт истории АН РТ, 2009. – 1056 с. – **коллективная монография.**
4. Аничкин Л.К. Золотоордынское наследие // Материалы второй Международной научной конференции «Политическая и социально-экономическая история Золотой Орды», посвященной памяти М. А. Усманова. Казань, 29–30 марта 2011 г. – Казань: ООО «Фолиант», Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2011. – 368 с. – **материалы конференции.**
5. Мухаметов Ф.Ф. Монгольская «Яса» и ее роль в системе общественных отношений империи Чингисхана // Вопросы истории. – 2007. – Т. 11. - № 5. - С. 150-155. – **статья в журнале.**
6. Малышев А.Б. Христианство в истории Золотой Орды: диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук: защищена: 22.01.02 – Саратов: Наука, 2000. – 181 с. – **диссертационная работа.**
7. Сабитов Ж.М. Золотая Орда – «падчерица» казахстанской историографии. // Молодой ученый. -2015. – Т. 104. - № 24. – С. 842-851. [Электронный ресурс] – URL: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (дата обращения: 07.09.2020). – **электронный источник.**
8. Логунова Г.В. Русь и Золотая Орда: проблема взаимовлияния: учеб.пособие. – Иркутск: Изд-во ИГУ, 2014. – 110 с. – **учебное пособие.**
9. Алим Дж. Золотая Орда: наследники великого ханства//Газета «Комсомольская правда». - №145. – 2020. – 1 апреля. – С.7-8.– **газетная статья.**

Reference

(design of sample)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. Cambridge; New York;. Port Chester; Melbourne; Sydney, Cambridge univ. press, 1989. 240 p. – **book.**
2. Kamalov S.K. O geograficheskikh nazvaniyakh v epose «Edige» [About place names in the epic «Edige»], Istoriko-geograficheskie aspekty razvitiya Nogajskoj Ordy [Historical and geographical aspects of the development of the Nogai Horde] (Nauka, Mahachkala, 1993, P. 132–134). [in Russian]. – **article in a scientific collection.**
3. Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda). XIII – seredina XV v. [Ulus Jochi (Golden Horde). CHII - middle of SWR c.] (Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Kazan', 2009, 1056 p.). [in Russian]. – **collective monograph.**
4. Anichkin L.K. Zolotoordynskoe nasledie. Vypusk 2. Materialy vtoroj Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Politicheskaya i social'no-ekonomicheskaya istoriya Zolotoj Ordy», posvyashchennoj pamyati M.A. Usmanova [Golden Horde heritage. Issue 2. Materials of the Second International Scientific Conference «Political and Socio-Economic History of the Golden Horde»]. Kazan, March 29-30, 2011. Kazan': LLC «Foliant», Institute of History. Sh. Mardzhani AS RT. 2011, 368 p. – **conference materials.**
5. Muhametov F.F. Mongol'skaya «YASA» i ee rol' v sisteme obshchestvennyh otnoshenij imperii CHingiskhana [Mongolian «YASA» and its role in the system of public relations of the empire of Genghis Khan], Voprosy istorii [history issues], 11(5), 150-155 (2007) – **Journal article.**
6. Malyshev A.B. Hristianstvo v istorii Zolotoj Ordy. Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk [Christianity in the history of the Golden Horde. Dissertation for the degree of candidate of historical sciences]. Protected: 01/22/02 Saratov: Nauka, 2000, 181 p. [in Russian]. – **dissertation.**
7. Sabitov, ZH. M. Zolotaya Orda – «padcherica» kazahstanskoj istoriografii [Holden Horde - «stepdaughter» of Kazakhstani historiography], Molodoj uchenyj [Young scientist], 24 (104), 842-851 (2015). [Electronic

resource]. Available at: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (Accessed: 7.09.2020). [in Russian]. – **electronic source**.

8. Logunova G.V. Rus' i Zolotaya Orda: problema vzaimovliyaniya : ucheb.posobie. [Rus and the Golden Horde: the problem of mutual influence: textbook]. (Izd-vo IGU, Irkutsk, 2014, 110 p.). – **tutorial**.

9. Alim Dzh. Zolotaya Orda: nasledniki velikogo hanstva [Golden Horde: heirs of the great khanate]. Newspaper “Komsomol'skaya pravda”. №145. 2020. April. P.7-8, Almaty. – **newspaper article**.

В.В. Трепавлов

Ресей ғылым Академиясы Ресей тарихы институты, Мәскеу, Ресей Федерациясы

Алтын Орда басындағы Едіге: шағатай эмиграциясының тәжірибесі

Аннотация: XIV ғ. екінші жартысында бұрынғы Моңғол империясының ұлыстық хандықтарында билік құрған Шыңғыс әулеттерінің қуаты әлсірей бастады. Билік шын мәнінде түркілік ру-тайпа ақсүйектерінің тегеурінді өкілдерінің қолдарына көшті. Шағатай ұлысында Темірдің толық әмірін жүргізуі шыңғыстекті монархтардың тозғынға ұшырауының ең айқын көрінісі болды. Мақалада маңғыт бегі Едігенің Темір сарайында ұзақ уақыт болуы арқасында осы мысалдан үлгі алып, оның негізгі қағидаларын Алтын Орданы басқаруы барысында іске жаратқаны көрсетіледі. Екі онжылдық бойына Едіге хан тағын өзі қалаған адамдарға ұсына отырып, олардың бас бегі боп саналды. Оның үстіне, Темірдің айналасындағы дін ғұламаларымен тығыз араласуы нәтижесінде Едіге өзінің рухани бағдарларын қалыптастырып, кейіннен онысын Алтын Орда көшпелілерін мұсылмандық жолына бұру әрекеттері кезінде пайдаланды... **[100-200 сөз]**

Ключевые слова: Едіге, Темір, Алтын Орда, шыңғыстектілер, бектербегі **[5-7 сөз/сөз тіркесі]**

V.V. Trepavlov

*Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russian Federation
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Edigü at the head of the Golden Horde: the experience of his Chagatai emigration

Abstract: In the second half of the 14th century in the ulus Khanates of the former Mongol Empire happened fading Chinggisid ruling dynasties' charisma has ebbed. The real power found itself in the hands of powerful representatives of Turkic tribal aristocracy. The most striking example of degradation of Chinggisids' royal prerogatives was sovereignty of Timur in the Chagatai Ulus. The article shows how

Mangyt Edigü Beq, during his long stay at the Timur's court, was inspired by this example and embodied the basic principles of his rule in the Golden Horde. For two decades Edigü handed the throne to his henchmen, and under all of them he was the chief lord (beqlerbegi). Furthermore, close contacts with the theologians of the environment of Timur formed the spiritual guidance of Edigü that manifested later in his campaign of Islamization of the Golden Horde nomads. **[100-200 words]**

Keywords: Edigü, Timur, Golden Horde, Chinggisids, beqlerbegi **[5-7 words/word combinations]**

Сведения об авторе:

Трепавлов Вадим Винцерович, доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института российской истории РАН, руководитель Центра истории народов России и межэтнических отношений, Дм.Ульянова, 19, Москва, Российская Федерация.

Автор туралы мәлімет:

Трепавлов Вадим Винцерович, тарих ғылымдарының докторы, профессор, РФА Ресей тарихы институтының бас ғылыми қызметкері, Ресей халықтары тарихы және этносаралық қатынас орталығының жетекшісі, Дм.Ульянов, 19, Мәскеу, Ресей Федерациясы.

Information about author:

Trepavlov Vadim Vinserovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Head of the Center for the History of the Peoples of Russia and Interethnic Relations, Dm. Ulyanova, 19, Moscow, Russian Federation.